

Анотації

Передерко В. П. Неославизм В. Бобринского: апология «русских» Холмщины.

В статье исследуется общественно-политическая деятельность представителя российских националистов В. Бобринского в контексте «холмского вопроса», анализируется его вклад в защиту прав, свобод и интересов населения Забужской Руси.

Perederko V. P. Neoslavism of V. Bobrinsky: apology of “Russians” in Holmzhina.

The article deals with the public and political activities of the representative of Russian nationalists V. Bobrinsky in the context of «Kholm question», examines his contribution to the protection of human rights and interests of the population of Zabuz'ka Rus'.

І. І. Ярмошик

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯКУБА ГОФФМАНА (1896–1964 рр.) ТА ЙОГО ПЕДАГОГІЧНО- ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СПРАВІ ВИВЧЕННЯ ВОЛИНИ У 1930-х РОКАХ

Польські історики традиційно приділяли значну увагу дослідженням історичного минулого різних регіонів України, особливо тих, котрі входили до складу Речі Посполитої, через що їх минуле було тісно переплетене з державними долями польської держави. З-поміж цих регіонів у першу чергу слід назвати Волинь, Поділля та Київщину (до останньої польські науковці упродовж ХІХ — початку ХХ ст. вживали термін «Україна»). У ХІХ ст. ці вивчення були поставлені на наукову основу, сформовано ґрунтовну джерельну базу для подальших історичних студій. Важливим етапом розвитку історико-краєзнавчого вивчення Волині стали 1930-ті роки. Унаслідок політичних потрясінь, викликаних Першою світовою війною, визвольним рухом у Польщі, умови розвитку історичних досліджень Волині суттєво змінилися. Було відновлено Польську державу, значна частина земель колишньої Волинської губернії, в територіальних рамках котрої проходив процес історико-краєзнавчих досліджень Волині у ХІХ ст., відійшли до складу ІІ Речі Посполитої.

У 1921 р. після адміністративного поділу польської держави було утворено Волинське воєводство із центром в м. Луцьк [1]. Тут, як і раніше у Волинській губернії, не було наукових осередків університетського рівня, які могли б задавати тон у історичних дослідженнях. Цими роботами займалися представники польської інтелігенції — вчителі, працівники музеїв, журналісти, урядовці, які направлялися на роботу у Волинське воєводство. Головними організаторами наукового дослідження Волині стали Волинське Товариство Краєзнавче та опіки над пам'ятками старовини у Луцьку, музеї, Товариство Приятелів Наук у Луцьку, Кременецький ліцей, відроджений за розпорядженням Ю. Пілсудського 27 травня 1920 р., Правління спілки польських учителів у Рівному. Напрямки їх науководослідницької роботи були досить різнобічними. Вони до сьогодні ще не знайшли належного висвітлення у вітчизняній історіографії, а вивчення їх наукового доробку наразі є досить актуальним.

Важливим осередком історико-краєзнавчого вивчення Волині у цей час стало місто Рівне, де найбільш активним організатором дослідницького процесу був учитель місцевої гімназії, голова Рівненського Правління спілки польських учителів Якуб Гоффман. У цій статті автор ставить завданням висвітлити на основі архівних матеріалів його організаційну та науководослідницьку роботу із вивчення минулого Волині.

Уродженець містечка Коломия Якуб Гоффман (1896–1964) університетської освіти не мав, був істориком самоуком. У часи Першої світової війни воював у рядах I бригади польських легіонів, був учасником польсько-радянської війни 1919–1920 рр, брав участь у бойових діях на території Волині й Поділля [2]. Упродовж 1925–1926 рр він закінчив у Кракові Вищі учительські курси. Бойове минуле визначило наукові дослідницькі зацікавлення Я. Гоффмана. Він підтримував стосунки із ветеранами польських легіонів, співпрацював з Науково-видавничим військовим інститутом у Варшаві у справі публікації «Альбому польських легіонів» (*Album Legionuw Polskich*) [3, арк. 28]. На початку Другої світової війни Я. Гоффман був арештований та засланий радянськими органами на територію Горьківської області. Після звільнення у 1942 р. воював у рядах польської армії генерала Андерса. По закінченні війни проживав у Лон-

доні, брав участь у науковому житті польської еміграції, продовжував досліджувати історію Волині, публікував статті на сторінках таких періодичних видань, як «Teku Historyczne», «Rocznik TPN na Obszyczynie», «Niepodległość», співпрацював в інституті Ю. Пілсудського [4].

Головним напрямком діяльності Якуба Гоффмана була педагогічна нива, налагодження діяльності місцевого відділення Спілки польських учителів. З-поміж проблем, що хвилювали цього діяча, як він зазначив у одному із своїх листів до правління Польського Товариства Історичного, був низький рівень освіченості тутешніх педагогів, які мало читають [3, арк.51]. Серед комплексу заходів, спрямованих на те, щоб зарадити такому стану речей (лекторії, зібрання), найбільш важливим стало видання часопису «Rocznik Wołyński», який виходив у Рівному упродовж 1930–1939 рр. Ініціатором заснування і головним його редактором був Я. Гоффман. Метою часопису редаклегія вбачала у тому, щоб розширити знання учителів про край, де вони працюють [5]. Загалом з'явилося 8 випусків цього річника, дев'ятий планувалося видати до травня 1940 р, він приурочувався до VII з'їзду польських істориків [6], який мав на той час відбутися у Львові.

До співробітництва у «Roczniku...» Я. Гоффман залучав польських істориків зі Львова, Кракова, Варшави. Головною темою публікацій була Волинь у кордонах колишньої (до 1917 р.) Волинської губернії. Авторами історичних статей, які друкувалися на його сторінках, були відомі у Польщі історики: Казимеж Ходиницький (Познанський університет), Марія Данілевичева (із Варшави), Броніслав Павловський (на тоді працівник Центрального військового архіву у Варшаві, пізніше — професор Торунського університету), Кароль Бучек (працівник бібліотеки Чарториських у Кракові, медієвіст, історик картографії), Адам Бар (працівник Ягеллонської бібліотеки у Кракові, пізніше професор Ягеллонського університету), Владислав Томкевич (Варшавський університет), Броніслав Володарський (учитель Львівської гімназії) та інші автори. Вихід часопису «Rocznik Wołyński» та науково-організаційна діяльність Я. Гоффмана були помітними у науковому світі II Речі Посполитої. Це засвідчує його участь у нараді, яку скликало у Львові 6 грудня 1937 р. Правління Польського Товариства Іс-

торичного з метою координації наукової діяльності часописів, що спеціалізувалися на історичній тематиці. Окрім Я. Гоффмана в нараді брали участь редактори таких помітних тогочасних польських наукових видань, як «Kwartalnik Historyczny», «Przegląd Historyczny», «Przegląd Historyczno-Wojskowy», «Rocznik Dziejw Społecznych i Gospodarczych», «Rocznik Oddziału Łydzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego», «Ziemia Czerwieńska», «Niepodległość» [7].

До сьогоднішнього дня внесок у історичне краєзнавство Волині «Rocznika Wołyńskiego» іще не знайшов належного висвітлення у вітчизняній історіографії. Можливо, одною із причин такого стану є те, що часопис був орієнтований лише на учительство Рівненського повіту, виходив обмеженим тиражем. Намагаючись розширити аудиторію своїх читачів, редакція надсилала примірники випусків у бібліотеки різних наукових установ. Окрім закладів Польщі, його томи мали б отримувати в УРСР Коростенський музей краєзнавства, Волинський науково-дослідний музей у Житомирі, бібліотека Академії Наук УРСР [8]. Однак його примірників у бібліотеках згаданих закладів не виявлено. Нині екземпляри часопису збереглися у бібліотеці Рівненського обласного краєзнавчого музею та в бібліотеці Державного архіву Рівненської області.

Зважаючи на те, що на шпальтах «Rocznika Wołyńskiego» опубліковано чимало ґрунтовних розвідок про важливі сторінки історії волинського регіону історіографічне дослідження цього видання вбачається актуальним для волинського історичного краєзнавства. Автором цієї статті зроблено аналіз публікацій про волинські події Листопадового та Січневого польських повстань проти царського режиму на його сторінках [9].

Участь відомих польських дослідників із провідних наукових осередків тогочасної Речі Посполитої забезпечила високий науковий рівень цьому журналу та зробила його помітним явищем у дослідному процесі вивчення історії Волині польськими авторами. Часопис «Rocznik Wołyński» став важливим науковим органом, який за рівнем публікованих на його сторінках матеріалів та науковою структурою не поступався кращим академічним виданням тогочасної Польщі. Варто відмітити, що про його випуски друкувалися схвальні відгуки на сторінках польської преси, зокрема відомих науковців Адама Чартков-

ського [10], Здіслава Денбіцького, Болеслава Гриневецького та інших.

Важливими науково-організаційними осередками досліджень минулого Волині покликані були статі музеї, поява яких у Волинському воєводстві припадає на кінець 1920 — початок 1930-х років. Я. Гоффман був причетний до вироблення науково-теоретичних основ їх діяльності. На зламі 1920–1930-х років серед інтелігенції Волині відбулася дискусія про перспективи розвитку музейної справи у воєводстві. Практичний план заснування та розвитку Волинського музею виклав у своїй статті на сторінках газети «Ziemia» Якуб Гоффман [11]. Автор зазначив, що було б доцільним, щоби держава підтримувала такий музей, у тому числі й коштами. Окрім того, він звернув увагу на відсутність у воєводстві належно підготовленого керівника такого закладу.

У іншій своїй статті Я. Гоффман стверджував, що музеї повинні стати головними науковими осередками Волині, без ґрунтовного вивчення терену воєводства вони не зможуть дати суспільству ніякої користі. На думку Я. Гоффмана, такі музеї слід намагатися створити не в усіх повітових містах, а лише у 3–4-х: у Кременці, Луцьку, Ковелі, Володимирі, Рівному, де для цього є найбільш потрібні умови [12]. У наступних роках окремі волинські музеї стали помітними центрами науково-дослідницької роботи. Важливі дослідження проводив Волинський музей у Луцьку, завдяки активним роботам Яна Фітцке та Юліана Неча і Волинський музей при Кременецькому ліцеї, який із 1936 р. очолював Олександр Цинкаловський.

Важливий внесок у розвиток робіт по вивченню історії Волині у другій половині 1930-х рр. в межах Волинського регіону зробило «Волинське товариство приятелів наук» («Wołyńskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk» — надалі WTPN). Ідея утворення такого товариства, яке об'єднало б дослідників регіону, виникла у 1933 р. Тоді було проведено організаційне засідання, де ухвалили статут і бюджет Товариства. У силу ряду обставин — зміни в складі організаційного комітету, виїзд із Луцька кількох постійних членів, — проект тоді не вдалося втілити у життя [13].

Упродовж 1934 р. визрів новий план створення «WTPN» на інших науково-організаційних засадах. Організаційне засідання нового товариства відбулося 13 грудня 1934 року у примі-

щенні Волинського воєводського правління під головуванням віце-воєводи Юзефа Слешинського, секретарем засідання був Якуб Гоффман. На ньому прийняли новий статут «WTPN», який був затверджений воєводою 2 січня 1935 р. [14].

Поява WTPN не залишилася непоміченою у науковому житті Польщі. Редакція журналу «Nauka Polska» у січні 1935 р. звернулася із проханням надіслати повідомлення про заснування, мету, напрями діяльності товариства для розміщення відповідної інформації у розділі «Хроніка» XX тому цього часопису [15, арк. 3]. Секретар Товариства Я. Гоффман відповів на це звернення, що конкретні напрямки діяльності остаточно ще не визначені, до статуту будуть вноситися поправки, та все ж належні відомості надішлють до часопису [15, арк. 6].

У структурі WTPN було утворено ряд секцій, серед них гуманістична комісія, яка безпосередньо проводила історичні дослідження та займалася видавничою діяльністю [15, арк. 19]. Основними напрямками її роботи були археологічні, етнографічні та архівні пошуки.

Товариство планувало видати Млинівський архів. Справу його видруку Я. Гоффман обговорював із головою Польського Товариства Історичного професором Буяком [15, арк. 43, 62]. 11 травня 1935 р. було проведено засідання Наукової Ради WTPN, на якому обговорили проблему видання цього архіву. Спочатку планували упорядкувати ту його частину, яка знаходилася у м. Млинові, а потім опрацювати іншу частину, яка зберігалася у Кракові [15, арк. 62]. Однак через брак коштів справа видання Млинівського архіву повисла в повітрі.

Я. Гоффман був причетний до реалізації й інших ініціатив Товариства. Зокрема планувалися до друку міські книги Рівного, які зберігалися у Польській Академії Знань (Akademji Umiejętności) [15, арк. 73]. До підготовки видання міських книг Рівного було залучено краківського професора Семковського, який на замовлення WTPN переписував ці книги та готував їх до друку. Наприкінці червня 1939 р. він повідомляв Товариство, що вже половину книг переписав і планує працювати й надалі, для цього просив вислати йому 200 злотих на виконання цієї роботи. У березні 1939 р. товариство розпочало роботу над видруком Волинської Метрики, для цієї мети було виділено субвенцію у сумі 1000 злотих [16].

Важливою була ініціатива видати трьохтомну працю Казімежа Пуласького «Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołyńia i Ukrainy». Із цього приводу Товариство вело переписку із сином автора Францішком Пулаським. Той висловив свою згоду безкоштовно передати підготовлений до друку машинопис праці свого батька. Він же запропонував, що оскільки перший том був видрукований у Бродах у 1911 р., розійшовся і став рідкістю, то слід опублікувати його одночасно із 2-м та 3-м [17]. У 1938 році усі три томи праці К. Пуласького були підготовлені до друку і Товариство вивчало матеріально-фінансові умови їх видрукування. Переговори з цієї проблеми велися із державною друкарнею у Луцьку, друкарнею В. Цвіка у Кременці та друкарнею Анчиця і Спудкі в Кракові [18]. Однак війна завадила втіленню цієї важливої ініціативи товариства, як, зрештою, й багатьох інших.

Рукопис праці К. Пуласького після війни довгий час вважався втраченим. Фрагмент автографу був виявлений у зібраннях Національної Бібліотеки (Biblioteki Narodowej) у Варшаві. Цей збережений фрагмент став предметом публікації у 1991 р. [19] та повторного її видання у 2004 р. [20]. Польські історики Т. Епштейн та С. Гужинський, які опрацювали та підготували його до видання, вважають, що він не повний, до нього бракує 350 сторінок, і висловлюють надію на віднайдення нових частин праці К. Пуласького [21]. Автором цієї статті у Державному архіві Рівненської області у фондї Я. Гоффмана були знайдені її машинописні фрагменти [21, арк. 12]. Їх порівняння із матеріалом, видрукованим у Варшавському виданні 2004 р., стане предметом дальшого вивчення.

Цікавим епізодом дослідницької діяльності науковців Волині стала їх участь у підготовці статей до «Polskiego Słownika biograficznego» (надалі — PSB). Волинський регіональний комітет для підготовки Polskiego Słownika biograficznego постав у 1932 р. Його організаційне засідання пройшло у Луцьку 13 лютого під головуванням віце-воеводи Юзефа Слешинського. На ньому були присутні 18 осіб, серед яких науковці, освітяни, урядовці, військові із різних міст Волинського воєводства — Луцька, Кременця, Рівного, Корця [22]. За дорученням Польської АУ на це засідання прибув професор Люблінського університету Леон Бялковський, який ознайомив присутніх

із головними засадами видання словника та рішенням Ради «PSB» від 24.X.1931 р. заснувати, з-поміж інших осередків, і регіональний комітет на Волині. На цьому засіданні було обрано Президію Волинського регіонального комітету «PSB» у складі 5 чоловік: віце-воєводи Ю. Слешинського (голова), секретаря Я. Гоффмана, ксьондза Єловицького, бібліотекаря із Рівного пані Фельцівної, полковника Савчинського із Дубно. Уже на першому своєму засіданні 20 лютого 1932 р. Президія звернулася до АУ із пропозицією розширити компетенцію діяльності Волинського комітету на колишню Херсонську губернію та просила виділити кошти [23].

Комітет вважав своїм завданням збір матеріалів про тих діячів, які працювали на теренах колишніх Волинської, Подільської, Київської та Херсонської губерній. Члени комітету намагалися зібрати відомості про усіх діячів без огляду на національність, віросповідання та сферу діяльності [24].

Я. Гоффман підготував відозву до жителів воєводства, яку було опубліковано у місцевій пресі. У ній містився заклик до обивателів надсилати до комітету біографічні відомості про кожного, бодай найскромнішого, діяча та його працю. Поляки, діяльність яких проходила в чужоземних осередках, мали бути включені до «PSB» у тому разі, якщо вони не піддалися денационалізації. У разі якщо вони внесені до енциклопедичних словників інших народів, то вони пропонувалися до публікації в «PSB» у частині їх діяльності на благо польського народу. Комітет оголосив і пункти необхідної інформації про персоналії для підготовки статей: рік і місце народження, освіта, сфера діяльності, які факти життя свідчать про необхідність його включення до PSB, інші можливі дані про особу. Обов'язковим було зазначити джерела, звідки автор черпав інформацію про діяча (друковані видання, рукописи, спогади). Такі положення коротко повторювали вимоги головної редакційної колегії [25, арк. 15].

На засіданні 23 квітня Президія запропонувала організувати спеціальний Комітет Кресов'яків, які проживають у Варшаві та інших містах (Львові, Познані, Бидгощі), щоб вони допомагали збирати матеріали про відомих волинян для «PSB» [25, арк. 29]. Щоправда, на такий заклик жодного відгуку не надійшло.

Кореспонденція, яку вів Волинський комітет «PSB», засвідчує активну діяльність, секретаря Президії Я. Гоффмана у справі підготовки матеріалів до словника. Він мав власну принципову позицію та послідовно переконував інших, у тому числі й головну редакцію «PSB» у Кракові, у своїй правоті. Як видно із листа голови редакційного комітету В. Конопчинського від 12.III.1932 р., він не зовсім підтримував енергійні заходи волинян, радив звузити коло осіб та надсилати до редакційного комітету лише їх прізвища, а не розгорнуті життєписи [25, арк. 73]. Я. Гоффман у свою чергу наголошував на принциповій різниці роботи Волинського комітету, оскільки на Волині, через відсутність університету, не вистачає потрібних фахівців. Він просив не підганяти їх із роботою, бо вони іще не до кінця вияснили, хто і що конкретно писатиме у їх комітеті [25, арк. 117].

У червні 1932 р. до головної редакції «PSB» у Кракові надіслали список осіб, які регіональний комітет вважав необхідним внести до біографічного словника [25, арк. 123]. Більшість із них були включені до його загальної картотеки. Усього Волинський регіональний комітет зібрав на теренах довіреного регіону близько 1500 прізвищ діячів.

Після цього у діяльності Волинського регіонального комітету наступив новий етап — формування авторського колективу для написання біографічних нарисів. 22 березня 1934 р. редакція «PSB» у Кракові просила надіслати їм перелік можливих авторів [25, арк. 123]. Із цим на Волині виникли певні труднощі. Президія регіонального комітету на своєму засіданні 22 березня 1934 р. не змогла визначитися по цьому питанню. Через це Я. Гоффман 24 березня 1934 р. на власний розсуд повідомив редакційній колегії у Кракові свої пропозиції. Як можливих авторів він вказав полковника Л. Савчинського із Дубно, бібліотекаря Фельцівну із Рівного, ксьондза Єловицького із Луцька, але вони іще не визначились, про кого могли б написати. Особисто Я. Гоффман зголошувався взятися за підготовку біографічних нарисів про історика та учасника повстання 1863–1864 рр. Мар'яна Дубецького, активних учасників визвольної боротьби польського народу у XIX ст. Кароля та Едмунда Ружицьких, Станіслава Ворцеля та про княгиню Гальшку Острозьку [25, арк. 123].

Із авторів за межами Волині, котрі могли б написати про її діячів, Я. Гоффман рекомендував: окружного суддю із Влоцлавка Яна Мьодушевського, який міг би підготувати нариси про Т. Рильського та В. Антоновича (він і став автором статті про історика Володимира Антоновича); працівника Варшавської Національної бібліотеки Марію Данілевичеву, яка погодилася написати про А. Анджейовського, З. Доленгу-Ходаківського (Адама Чарноцького), А. Осінського, М. Гославського, П. Хлебовського, М. Фричинського, Ю. Коженювського, Т. Заборовського та інших осіб, життя та діяльність яких були пов'язані із Кременецькою гімназією/ліцеєм [25, арк. 123].

Редакційний комітет у Кракові частково дослухався до пропозицій Я. Гоффмана. Полковника Л. Савчинського, ксьондза Єловицького та бібліотекаря Фельцівної ми не знаходимо серед авторів «PSB», але зустрічаємо інших, запропонованих ним. Значну кількість статей написала М. Данілевичева. Редакція «PSB» звернулася до Я. Гоффмана із проханням написати нариси про поета Францішка Баранського, Адама Арцімовича, Андраулта Антоновича, Бежевічего (повстанець 1831 р.), Теофіла Бентковського (повстанець 1863 р.). Частину цих замовлень Я. Гоффман виконав, зокрема підготував статті про Адама Арцімовича й Бентковського. Із пропозицією написати біографію Андраулта Антоновича радив звернутись до працівника Центральної бібліотеки Товариства військових знань у Варшаві С. Зелінського [25, арк. 132, 134]. Нарис про поета Ф. Баранського написала М. Данілевичева, як і низку інших статей.

Прізвище Я. Гоффмана ми зустрічаємо у списку авторів (*współpracowników*) 1-го та 2-го тому «PSB», але не знаходимо статей ним підписаних. У томах «PSB», які вийшли до Другої світової війни, немає і статей про ті персоналії, про написання яких повідомив цей дослідник. Очевидно, редакція відмовилася включати до словника нариси про рядових учасників Листопадового та Січневого повстань. Статтю про відомого історика, дослідника минулого Волині Мар'яна Дубецького підготував науковець із Кракова Міхал Янік. Під статтею про куратора Одеського навчального округу Адама Арцімовича зазначено авторство редакції «PSB». Після 40-х років матеріали до «Polskiego Słownika biograficznego» готувалися вже іншим авторським колективом, без участі волинських краєзнавців.

Таким чином, науково-організаційна діяльність Якуба Гофмана (поруч із іншими науковцями) сприяла розгортанню наукових досліджень з історико-краєзнавчого вивчення Волині у 1930-х роках. Його праця була одною з найпомітніших з-поміж інших тогочасних дослідників, які працювали в умовах тодішнього Волинського воєводства.

Джерела та література

1. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. — 1921. — № 16. — Poz. 93.
2. Державний архів Рівненської області (далі Держархів Рівненської обл.), ф. 160, оп. 1, спр. 1, 9 арк.
3. Держархів Рівненської обл. ф. 160, оп. 1, спр. 6, 120 арк.
4. Śreniowska K. Hoffman Jakub / Krystyna Śreniowska. // Słownik historyków polskich. — Warszawa: Wiedza Powszechna, 1994. — S. 185.
5. Sprawozdanie z działalności zarządu Wołyńskiego okręgu związku nauczycielstwa polskiego za rok 1932. — Rywno, 1933. — S. 12.
6. Держархів Рівненської обл., ф. 160, оп. 1, спр. 71, арк. 18.
7. Kondracki T. Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1918–1939 / Tadeusz Kondracki. — Toruń; Wydawnictwo Naukowe GRADO, 2006. — S. 164.
8. Держархів Рівненської обл., ф. 184, оп. 1, спр. 23, 4 арк.
9. Ярмошик І. Листопадове (1830–1831) та Січневе (1863) польські повстання проти царизму на сторінках часопису «Rocznik Wołyński» (1930-ті рр.) / Іван Ярмошик // Мандрівець. — 2010. — № 1 (85). — Січень — лютий. — С. 24–27.
10. Czartkowski A. Encyklopedia Wołynia w 8 pracach naukowych — pozytywne dzieło nauczycieli szkół powszechnych / Adam Czartkowski. // Ekspres Poranny. — 1930. — N 79. — 1930. — 30 czerwca.
11. Hoffman J. Odpowiedz na ankietę w sprawie potrzeb i najbliższych zadań muzealnictwa regionalnego / Jakub Hoffman // Ziemia. — 1930. — R. XV. — № 18. — S. 311–312.
12. Hoffman J. W sprawie muzeów powiatowych. // Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wołyńskiego. — 1930. — № 1/63. — S. 11–23.
13. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 4, спр. 122, арк. 1.
14. Statut Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Łucku. — Łuck: druk Państwowo, 1935. — 9 s.
15. Держархів Рівненської обл., ф. 160, оп. 1, спр. 24, 76 арк.
16. Держархів Рівненської обл., ф. 160, оп. 1, спр. 72, арк. 1, 2, 3.
17. Pułaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy / Kazimierz Pułaski. — Warszawa, 1991. — T. I. — [4], VIII, 261 s.; T. II. — [4], XIII, [2], 269, XVII s.
18. Pułaski K. Kronika polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy. — T. II. — Warszawa: DIG, 2004. — 310 s.

19. Epstein T. Gyrzyński S. Wstęp / Tadeusz Epstein, Sławomir Gyrzyński. // Pułaski K. Kronika polskich rodyw szlacheckich Podola, Wołyńia i Ukrainy. — Т. II. — Warszawa: DIG, 2004. — 16 s.
20. Держархів Рівненської обл., ф. 160, оп.1, спр. 39, 117 арк.; спр. 40, 349 арк.
21. Держархів Рівненської обл., ф. 202, оп. 1, спр. 1, арк. 6.
22. Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 2, спр. 1033, арк. 3.
23. Przedmowa // Polski Słownik Biograficzny. — Т. 1. — Kraków, 1935. — S. IX.
24. Держархів Рівненської обл., ф. 202, оп. 1, спр. 1, арк. 26.
25. Держархів Рівненської обл., ф. 202, оп. 1, спр. 2, 134 арк.

Анотації

***Ярмошик И. И.* Историко-краеведческие исследования Якуба Гоффмана (1896–1964 гг) и его педагогически-организационная деятельность в изучении Волыни в 1930-х годах.**

В статье на архивных материалах исследуется научно-организационная и исследовательская деятельность Якуба Гоффмана (1896–1964) по историко-краеведческому изучению прошлого волынского региона в 30-х годах XX ст.

***Yarmoshyk I. I.* Scientific-organizational and research activities of Yakub Hoffman (1896–1964) in local history research of Volyn in 1930s.**

This article describes scientific-organizational and educational activities of Yakub Hoffman (1896–1964^s) in the research of local history of Volyn region in 1930^s according to archive materials.